

Dünden Bugüne Matbaanın Serüveni

Berrin KÜÇÜKCAN (*)

ÖZ

Matbaa, 15. yüzyılda Gutenberg ile başlayan serüvenini, zaman içerisinde tekniği sürekli değişse de günümüze kadar sürdürmüştür. Batıda ve Osmanlı'da kabulü ve gelişimi farklı çizgilerde olsa da ortak olan, matbaanın her devirde siyasi, ekonomik, kültürel ve dini görüşlerden etkilenmiş/ etkilemiş olmasıdır. Bu anlamda, yaklaşık 550 yıldır insanlığa hizmet eden bu icadın bugüne kadar katettiği yol, adeta bir serüven gibidir.

Bu çalışmada yazma eserlerden baskı tekniklerine göre üretime geçiş döneminden başlanacak ve matbaanın Avrupa'da, Osmanlı'da ve Türkiye Cumhuriyeti'nde gelişimini nasıl sürdürdüğü tarihsel bir perspektiften ele alınacaktır. Ayrıca bu sürecin toplumların kültür hayatını ve kütüphanelerini etkilemiş biçiminin üzerinde durulacaktır.

Yazının ortaya çıkışından sonra insan, üzerine yazılabileceğini düşündüğü pek çok materyali bu işlem için kullanmıştır. Kil tabletler, taş, kemik, hayvan derisi, papirüs bunlar arasında sayılabilir. Üzerine yazı yazmaya en uygun nesne olan kağıt, ilk olarak M. S. 1. yüzyılda Çinliler tarafından üretilmeye ve kullanılmaya başlanmıştır. Kağıdı Akdeniz bölgesine getirenler ise Araplardır. Parşömene göre fiyatının ucuzluğu ve daha fazla üretim olanağının bulunması nedeniyle kağıt, ülkeye egemen olan Mağribiler yoluyla 11. yüzyılda İspanya'ya, 12. yüzyılda ise Sicilya üzerinden İtalya'ya girerek 14. yüzyıl boyunca tüm Avrupa'da yayılmıştır¹.

Zamanla yazma eserleri elle yazarak çoğaltma işi (istinsah) yetersiz kalınca, bunu hızlandırmanın yolunu düşünenler bazı yollar denediler. Bunlardan birisi, oyulmuş tahta veya madeni levha yoluyla yazı ve resimlerin grafik reproduksiyonlarını çıkartmaktı. Klişe baskı (mühür baskı) denilen bu yöntemde bütün bir sayfayı yekpare olarak bir levha üzerine oymak gerekirdi². Bir diğer çözüm ise, ağaç oymacılığı (ksilografi) oldu. Bu yöntemde bir ağaç

* Dr., Koç Üniversitesi Kütüphanesi

¹ Labarre, Albert. **Kitabın tarihi = Histoire du livre**. çev. Galip Üstün. [İstanbul] : İletişim Yayınları, [t.y.], s. 33.

² Ersoy, Osman. **Türkiye'ye matbaanın girişi ve ilk basılan eserler**. Ankara : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1959, s. 9

parçası lifleri yönünde kabartı bir desen oluşturacak biçimde yontulur, daha sonra kabartılı kısmın üzeri mürekkeplenir ve üzerine kağıt bastırıldıktan sonra arka yüzüne fırçaya benzer bir nesne sürtülürdü. 9. ve 10. yüzyıllarda Çinlilerin kağıda uyguladığı bu teknik, aslında, 4. yüzyılda Mısır'da, 12. ve 13. yüzyıllarda da Avrupa'da kumaş üzerine baskı yapmak için kullanılmıştı. Uzun ve yorucu bir çalışma gerektirdiği halde kullanım ömrü kısa olan ahşabın yerini, birbirinin eşi olarak üretilen metal harfler aldı. Önce çok sert bir metal bir zemin üzerinde her tipografik işaret yani harf oyulur, sonra bu oyulan şekil daha yumuşak bir metal kaptaki çukur olarak elde edilir, son olarak da içine kurşun kalay ve antimon alaşımı dökülürdü. Bu yolla yalnızca kalıbın iç yüzüyle şekillendirilmiş ve çok sayıda üretilen metal harfler elde edilirdi³. Tek tek üretilmiş harflerin biraraya getirilerek sözcüklerin oluşturulması (devingen harflerle basma) tekniği ve kağıt üzerine uygun izleri bırakan mürekkebin bulunuşu ile tipografik baskı dönemi başlamış oldu⁴.

Her ne kadar matbaanın Gutenberg ile başladığı şeklinde bir kanı yaygın ise de, aslında ondan önce de bir takım baskı teknikleri ile kitapların basıldığı bilinmektedir. İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Profesörü Helmut Bossert, II. Türk Tarih Kongresi'nde sunduğu "*Tabii San'atının Keşfi*" adlı bildiride, Pi-Şeng adlı bir Çinli demircinin kitap basma amacıyla 1041 yılında metal Çin harfleri ürettiğini söylemektedir. Ancak, bu baskı tekniği tek tek harflerin biraraya getirilerek dizilmesi şeklinde değil, tek parça blok olarak (mühür şeklinde) yapıldığı için, matbaanın başlangıcı sayılmamaktadır⁵. 20. Y.Y.'ın başlarında Çin'in batısında bulunan Kan-Su'daki Tun-Hu-ang bölgesindeki bir mağarada Uygur alfabesi ile yazılmış el yazmalarının yanısıra, bazı ahşaptan yapılmış matbaa harflerinin de bulunmuş olması, Uygur'ların daha 9. yüzyılda matbaayı bildiklerinin ipuçları sayılabilir⁶.

Matbaa ve Gutenberg

Matbaanın yaratıcısı olan Gutenberg, 1400 yılında Almanya'nın Mainz (Mayns) şehrinde varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Babasının vefatından sonra gittiği Hollanda'nın Harlem şehrinde yaşadığı yıllarda buradaki ustalardan kalıp basmacılığı tekniklerini öğrenmiş ve Strasburg'da bulunduğu dönemde de bu tekniğe göre ilk ve ortaokul öğrencileri için kısa Latince bir

³ Labarre, a.g.e., s. 43-44.

⁴ a.e., s. 45.

⁵ Gerçek, Selim Nüzhet. **Türk matbaacılığı I : Müteferrika Matbaası**. İstanbul : Devlet Basımevi, 1939, s. 10-11.

⁶ a.e., s. 16

dilbilgisi kitabı basmıştı. Çok zahmetli ve ekonomik olmayan bu teknik, Gutenberg'i daha kolay bir yol bulma konusunda düşünmeye zorladı. Kelime ve tümceleri tahtaya kazıma yerine her bir harfi bir tahta ya da maden parçasına kazıyıp, onları yan yana dizerek satır oluşturmanın daha kolay ve ekonomik olduğunu fark etmesi, bugünkü matbaanın da temellerinin atılmasını sağladı⁷. Ülkenin çeşitli yerlerinde ticareti deneyen Gutenberg 1448'de doğduğu şehre geri döndü ve Johannes Fust ile ortak olarak bir basımevi kurdu. Ancak basım tekniklerini geliştirme konusunda yaptığı yatırımlardan dolayı ortağı ile arası açılmış⁸ ve 30 yıl emek verdiği çalışmalarından da fazla bir şey kazanamamıştır.

Basımevini kurduktan sonra ilk basım etkinliklerine girişen Gutenberg bazı teknik sorunlarla da karşılaştı. Harflerin döküleceği metalin cinsi, alfa-be farklılıkları ve baskıya en uygun kağıdı ve mürekkebi bulma konusunda bazı sıkıntılar yaşadı⁹. Ama yaratıcılığı ve kararlılığı sayesinde ortağı ile ilişkilerinin bozulmasını bile göze alarak bunları aştı. Gutenberg tarafından 1455'lerde basılan ilk kitap bir İncil'dir. Bu nüshaya daha sonra yine aynı basım evinde tekrar basılan ve her sayfasında 36 satır bulunan diğer İncil'den ayırt etmek için "42 Satırlı İncil" de denilmektedir. Özenli, temiz bir baskıya ve sayfa düzenine sahip oluşu nedeniyle ilk dönem basım sanatının güzel bir örneği olarak kabul edilir. Bu İncil'in ilk otuz beş kopyasının par-şömene basıldığı sanılmaktadır¹⁰. Ancak iki yüz kadar olduğu tahmin edilen diğer kopyalar el yapımı kağıt tabakalara basılmıştır. Ortağı Fust ve çırağı Schöeffer'in alacaklı oldukları davaları kazanmaları sonucunda matbaası elinden giden Gutenberg'in 1468'deki vefatına kadar ne yaptığı fazla bilinmemektedir. Ancak, Mainz'lı ustalar tarafından bu yeni teknoloji tüm Avru-pa'ya yayılmış¹¹ ve 1500'lere kadar basılan kitap sayısı 40.000'leri bulmuş-tur. Matbaanın Osmanlılara doğudan değil de Avrupa'dan gelmiş olması, bu yeniliğin Avrupa'daki gelişimini izlemeyi gerektirir.

⁷ Topdemir, Hüseyin Gazi. **İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı**. Ankara : Kültür Bakanlığı, 2002, s. 17

⁸ Baysal, Jale. **Kitap ve kütüphane tarihine giriş**. 2. bs. İstanbul : Türk Kütüphaneciler Derneği, 1992, s. 67

⁹ Kapr, Albert. **Johann Gutenberg: The Man and his Invention**. Tra. Douglas Martin. Guildford : Scholar Press, 1996, s. 123

¹⁰ Bloom, Jonathan M. **Kâğıda işlenen uygarlık: kâğıdın tarihi ve İslam dünyasına etkisi**. Çev. Zülal Kılıç. İstanbul : Kitap Yayınevi, 2003, s. 16

¹¹ Kapr, a.g.e., s. 68.

Matbaanın Osmanlı İmparatorluğu'na Gelişi

Osmanlı diplomatı ve tarihçisi İbrahim Peçevi, kuşaklar boyunca Osmanlı sultanlarının ve sarayın hizmetinde olan bir ailenin üyesidir. Daha 1640'larda yazmış olduğu "*Tarih-i Peçevi*" adlı yapıtında matbaanın Türk toplumu tarafından kabul edilmesinin gereğini dile getirmiştir. Sıkıcı bir iş olan dizgi işlemini bir defa yaptıktan sonra çok sayıda kitap basabilmenin büyük kolaylık olduğunu da vurgulamasına rağmen, müslümanlar tarafından matbaanın kurulması Peçevi'nin ölümünden yaklaşık seksen yıl sonra olmuştur¹².

Avrupa'da gelişimini sürdüren matbaa, aslında ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu'na bu topraklar üzerinde yaşayan Musevi, Ermeni ve Rumlar tarafından getirilmişti. 1492 yılında İspanya'dan bu ülkeye gelen Musevilerin 1493'te İstanbul'da, birkaç yıl sonra da Selanik'te birer matbaa kurdukları ve buralarda İbranice, Lâtinçe, ve Yunanca kitapların basıldığı bilinmektedir. İlk Ermeni matbaası ise İstanbul'da 1567 yılında matbaacılığı Venedik'te öğrenen Sivashlı Apkar tarafından Kumkapı'daki Surp Nikogos Kilisesi'nin akaretlerinde kurulmuş ve aynı tarihte basılan bir Ermenice kitabı, 1568'de basılan diğer bir dua kitabı izlemiştir. Rumların ilk matbaaları da 1627'de İstanbul'da Nikodemos Metaksas adlı bir rahibin girişimleri ile Londra'dan satın alınmış aletlerle kurulmuş ve yine ilk olarak bu rahibin "*Museviler aleyhine bir risale*" adlı yapıtı basılmıştır¹³.

Azınlıkların bu girişimlerinin yanı sıra, matbaanın Avrupa'da yayılışı çeşitli nedenlerle bu ülkelere giden Osmanlılar tarafından gözlemleniyor ve toplum üzerindeki olumlu etkileri farkediliyordu. Özellikle Yirmi Sekiz Çelebi Zade Mehmet Efendi'nin Paris sefaretine giderken görevli olarak beraberinde götürdüğü oğlu Sait Mehmet Efendi bu şehirdeki matbaaları yakından inceledi ve yararlarını kavradı. Ülkesine geri döner dönmez bu yeniliğin burada da hayata geçirilmesi için kendisine yardımcı olarak İbrahim Müteferrika'yı seçti¹⁴.

Matbaa ve İbrahim Müteferrika

Matbaanın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki uygulayıcısı İbrahim Müteferrika'dır. Macaristan'ın Kolojvar şehrinde (bugün Romanya toprakları içerisinde) doğmuş Kalvenist bir rahip adayı iken savaşta esir düşüp (bu konuda görüş farklılıkları vardır) İstanbul'a getirildikten bir süre sonra İslam dinini kabul etmiş ve İbrahim ismini almıştır. Daha sonra zekası, çalışkanlığı ve bir kaç dili konuşabilmesi dikkati çekmiş ve bu isme padişahın özel hizmetleri ile

¹² Bloom, a.g.e., s. 292.

¹³ Gerçek, *Türk Matbaacılığı I ...*, s. 27-30.

¹⁴ İskit, Server R. *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*. İstanbul : Maarif Vekilliği, 1939, s. 4

görevlendirilmiş anlamına gelen "Müteferrika" eklenmiştir. Geldiği yeni ülkenin dilini, sosyal yaşantısını, gelenelerini ve seçtiği dinini iyi bir şekilde öğrenmiş, hatta aslı İstanbul'daki Esad Efendi Kütüphanesi'nde bulunan "Risâle-i İslamiye" adlı eseri kaleme almıştır¹⁵. Her ne kadar İstanbul'a ilk geldiği yıllarda taşıdığı Macar ismi ve Hıristiyan oluşu nedeni ile çektiği sıkıntılar dolayı bu değişiklikleri yapmak zorunda kaldığı Simonffy tarafından ileri sürülmüşse de¹⁶, "Risâle-i İslamiye" adlı kitabında Tevrat ve İncil'in bilinçli olarak değiştirildiğini ve Hz. İsa'ya kadar yaşamış tüm peygamberlere Hz. Muhammed'in son peygamber olduğunun bildirildiğini yazmış olması, bu görüşün doğru olmadığını göstermektedir. Papazların para karşılığın günahları bağışlaması konusunun şiddetle eleştirildiği¹⁷ bu kitapta yer alan diğer görüşler de değerlendirildiğinde, müslüman olmadan önce Kalvenist değil, Uniteriyen olması olasılığının daha fazla olduğu görülmektedir¹⁸.

Müteferrika'nın sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'yı matbaanın gerekliliğine inandırmak için hazırladığı "Vesilettü't-tibaa" adlı lâyhada (tasarı) şu gerekçeler yer almaktaydı¹⁹:

- Büyük kitapları yazarak çoğaltacak (istinsah edecek) hattatların sayısı çok azalmıştır ve çoğaltılan kopyalar hatalarla doludur.
- Basılı kitapların harfleri yazmaya göre daha okunaklı olacak ve sabit mürekkep kullanılacağı için sudan daha az etkilenecektir.
- Bir kere emek verip basılan kitap daha sonra istenildiği kadar çoğaltılabileceği için, basmak, yazmaya göre çok daha kârlı bir iştir. Bu da kitabın fiyatını ucuzlatacağından dolayı çok daha fazla kişi tarafından satın alınabilir.
- Kitabın ucuzlaması, onun yalnızca büyük şehirlerdeki kişiler tarafından değil, taşradaki okuyucular tarafından da satın alınabilmesini sağlayacaktır.
- Artan kitap sayısı büyük kütüphanelerin kurulmasını gerektirecek, böylece bunlardan yararlanarak ilim yapan insan sayısı da artacaktır.
- Kitapların basılması ve bir çok kişi tarafından satın alınması yazarına da maddi açıdan yarar getirecek, ayrıca İslâm dünyasında tanınmalarını da sağlayacaktır.
- Kitapların başına ve sonuna konulan dizinler sayesinde kitabın içerisinde aranılan bilgiye çok daha çabuk ulaşılabilir.

¹⁵ Simonffy, Aladar V. **İbrahim Müteferrika : Türkiye'de matbaacılığın banisi**. Çev. Faruk Yener. [Ankara] : Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, 1945, s. 4-5.

¹⁶ Simonffy, a.y.

¹⁷ Topdemir, a.g.e., s. 10.

¹⁸ a.e., s. 4.

¹⁹ İskit, a.g.e., s. 5.; Gerçek, **Türk Matbaacılığı I ...**, s. 51.

- Osmanlı İmparatorluğu şimdiye kadar cihat yapmak suretiyle İslâm toplumunun şerefini artırma hizmetine bundan sonra kitap basmayı da ekleyebilir.

- Matbaanın Osmanlı topraklarında olması durumunda Avrupa'da basılan hatalarla dolu Türkçe, Arapça ve Farsça kitaplar yerine doğruları basılabilir ve bunlar diğer İslâm ülkelerine satılarak gelir elde edilebilir.

Sadrzamanın olumlu yaklaşması üzerine bundan sonraki aşama Şeyhülislâm Abdullah Efendi'den bu işin yapılabilmesine dair fetva almak olmuş, ancak, bunun arkasından padişah III. Ahmet tarafından çıkartılan fer-manda tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm kitaplarının basımı yasaklanmıştır. Çünkü Tanrının yazısı olması nedeniyle Kur'an yazısının kendisi kutsaldır. Okunmasa da, anlaşılmasa da ona saygı duyulur. Hz. Muhammed Tanrının sözlerini hiç bir aracı olmadan yazıya geçirmiş olmasından dolayı Tanrının gerçek sözcüsüdür²⁰. Buna ek olarak zamanın bilim adamlarının basılması durumunda gereğinden fazla din kitabının kullanımında olmasının sakıncalı olacağı yönündeki baskıları, böyle bir kararın çıkmasında bir diğer gerekçe olmuştur. Halbuki Avrupa'da bunun tam tersi, ilk olarak İncil ve din kitap-ları basılmıştır²¹. Hatta bu uygulama, Hıristiyanlığı tüm dünyaya yayma konusunda yapılan misyonerlik çalışmalarının en büyük destekçisi olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'na matbaanın geliş tarihi için, ilk basılan kitabın tarihi olan 1729 kabul edilir. Müteferrika'nın bastığı bu ilk kitap iki cilt olup, İmam Ebu Nasr İsmail bin Hammadü'l-Cevher el-Farabî'nin "*Sıbah-ı Cevheri*" adlı yapıtının müderris Mehmet Efendi tarafından yapılan çevirisidir ve bin adet basılmıştır. Mehmet Efendi'nin "*Vankulu*" lâkabi ile tanınmasından dolayı "*Vankulu Lâgati*" denmiştir²². Baş tarafına eklenen padişahın izin fermanı, şeyhülislamın fetvası, kadı ve ulemanın övgü dolu sunuş yazıları (takrizleri) ve kendisinin matbaanın gerekliliğini anlattığı yazısı "*Vesilettü't-tıbaa*", yapıtın değerini artırmaktadır²³. Müteferrika'nın bastığı diğer kitaplar ise²⁴ :

- Tuhfetül Kibar fi efsarülbihar / Kâtip Çelebi, 1729,
- Tarih-i Seyyah, 1730 (Müteferrika'nın Papaz Krozinski'nin yapıtından yapmış olduğu çeviri),

²⁰ Jean, Georges. **Writing : The Story of Alphabets and Scripts**. Tra. Jenny Oates. New York : Harry N. Abrams Inc. Publishers, 1992, p. 56-57.

²¹ İskit, a.g.e., s. 7.

²² a.e., s. 12.

²³ Ersoy, **Türkiye'ye matbaanın girişi...**, s. 7.

²⁴ İskit, a.g.e., s. 13-21.; Gerçek, **Türk Matbaacılığı I ...**, s. 84-85.

- Tarih-i Hindi garbî bimüsemma hadisi nev / Emîr Mehmet bin Emîr Hasan el-Mes'udî, 1730,
- Tarih-i Timur Gürgân, 1730 (Bağdadî Nazmi Zade Murteza Efendi'nin İbni Arabşah'tan yapmış olduğu çeviri),
- Tarih-i Mısırî Kadîm ve Mısırî Cedid / Süheyli, 1730
- Gülşen-i Hulefa / Bağdadî Nazmi Zade Murteza Efendi, 1731,
- Usulülhikem Finizamülümem / İbrahim Müteferrika, 1732
- Füyuzat-ı Mıknatısiye, 1733 (İbrahim Müteferrika'nın Latince'den yapmış olduğu bir çeviri),
- Kitab-ı Cihannüma / Kâtip Çelebi, 1733
- Takvimü't-ttevarih / Kâtip Çelebi, 1734,
- Naima Tarihi / Naima, 1735,
- Raşit Efendi Tarihi / Vak'anüvis Raşit Efendi, 1740,
- Asım Efendi Tarihi / Çelebi Zade Asım Efendi, 1741,
- Ahval-i Gazevat der Diyar-ı Bosna / Bosnalı Ömer Efendi, 1741
- Ferheng-i Şuurî / Şuurî Hasan Efendi, 1745 [?]

Sait Mehmet Efendi'nin 1726'da başlattığı matbaa ile ilgili hazırlık çalışmaları Müteferrika ile birleştikten sonra, 1727'lerde kurumlaşmıştı. Ancak, devletin daha yüksek makamlarına gelme arzusu matbaa işlerinden uzaklaşmasına neden oldu ve ilk kitabın basımından iki-üç yıl sonra çalışmalarına son verdi. Yoluna yalnız devam eden Müteferrika, 1745 yılındaki vefatına kadar ilki iki harita olmak üzere on altı kitap bastı. Bunlardan bazılarının cilt sayısının birden fazla olması ve Fransızlara Türkçe öğreten bir kitap da eklendiğinde (bilinmeyen bir nedenle bu kitaba matbaasının ismini basmamıştır), toplam basılan kitap sayısı yirmi bir cilde çıkar²⁵. Müteferrika, matbaasında bastığı kitaplarda matbaa adı olarak Darü't-Tıbaat el-Mâmure'yi kullanmıştır²⁶.

İlk basılan kitaplarda yazma kitap geleneğinin devamı olarak kitap adı, basım yeri ve yılını gösteren bir iç kapak bulunmaz, kitabın ilk sayfası tanrıya ve peygamberine hamd ü sena, bazen de padişaha dua ile başlar, daha sonra kitabın yazılış nedeni anlatılırken yazarın adı geçerdi. Eğer kitap tasavuf ile ilgili bir konu içeriyor ise bundan da bahsedilmez, kitabın herhangi bir yerinde geçip geçmediğini anlamak için tüm sayfaları incelemek gerekirdi. Divanlarda ise

²⁵ İskit, a.g.e., s. 10

²⁶ Baysal (Buğra), Jale. **Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyet'e kadar Osmanlı Türklerinin bastıkları kitaplar**. İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1968, s. 10.

yazarın adı ancak mahlas beyitlerinden bulunabilirdi. Basım yeri, yılı vb. bilgiler genellikle kitabın sonundaki hatime adı verilen bölümde geçerdi²⁷.

Müteferrika'nın bastığı kitaplar da, yazma olan nüshanın neredeyse aynısının basma esere yansıtılması görünümündeydi. Genel özellikleri arasında kitap adının ilk sayfada geçmesi, diğer bilgilerinin hatime denen bölümde verilmesi, ayrı bir içkapak bulunmaması vb. sayılabilir. İnce bir işçilikle renkli tezhip ve üstten sayfanın yarısına kadar mihrabiyeli olan kitapların başlık ve metin kısımları nesih yazıyla düzenlenmiş olup, ilk sayfalarında hemen hemen ortak bir tasarım dili kullanılması nedeniyle naif bir kurumsal kimlik taşımaktadır. Bu özelliklere sahip kitaplar İnkunabel (Beşik Devri baskıları) olarak adlandırılmaktadır²⁸.

Müteferrika'dan Sonra Matbaa

Müteferrika'nın vefatından sonra işleri devralan kalfası Kadı İbrahim Efendi ve Ahmet Efendi 1747 yılında saraya başvurarak I. Mahmut'tan matbaa ile ilgili bir ferman almalarına rağmen, 1755'e kadar bilinmeyen bir nedenle herhangi bir etkinlik göstermediler. Bu tarihte III. Osman'dan aldıkları yeni fermana dayanarak baskısı tükenen *Vankulu Lâgatı*'nin ikinci basımını yaparlar. Hemen ardından Kadı İbrahim Efendi'nin vefat etmesi ve o sıralarda matbaadan daha önemli işlerle uğraşan devlet yöneticilerinin bu yetkiyi bir başkasına devretmemesi sonucunda araya giren savaşların da etkisiyle Türk yayın hayatı yirmi yedi yıl süren bir suskunluk dönemine girer. Müteferrika'nın matbaasının mirasçuları tarafından Fransız sefaretine satılmak üzere olduğu haberinin duyulması üzerine harekete geçen Dîvân-ı Hümayun beylikçilerinden Raşit Mehmet ve Vak'anüvis Vâsif Efendi satın alır. I. Abdülhamit'ten yine dini kitap basmamak koşuluyla aldıkları ferman ile aynı yıl, yani 1783'te *Sami*, *Suphi ve Şakir* tarihlerini, ertesi yıl da *İzzi Tarihi*'ni basarlar. İspanya'ya sefir olarak giden Vâsif Efendi'nin ayrılması ile işe yalnız devam eden Raşit Mehmet Efendi, 1785'te Güzelhisarlı Zeyni Zade Hüseyin Efendi tarafından kaleme alınan "*Trabü'l-kâfiye*"yi basar ve bu yapıt, basılan ilk ders kitabı olarak Türk matbaa tarihinde yerini alır. Yedi yıl süren bir suskunluk dönemi geçiren matbaa, III.Selim'in emri ile eski Buğdan Voyvodası'nın oğlu Konstantin İpsilanti Efendi'ye çevrtilen "*Fennî Harp*" (1792), "*Fennî Lâğım*" (1793) ve "*Fennî Muhasara*" (1794) adlı kitapları basmak suretiyle etkinliklerine yeniden

²⁷ a.e., s. 17

²⁸ Müteferrika Matbaasında basılan kitapların tasarım özellikleri, [çevrimiçi]

http://www.kulturturizm.gov.tr/portal/turizm_bakanlik_tr.asp?belgeno=49011 , 13.12.2005.

başlar. Ancak, Raşit Mehmet Efendi'nin 1798'de vefat etmesi sonucunda Müteferrika matbaası tarihe karışır²⁹.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Müteferrika'dan sonra ikinci matbaa 1796'da Hasköy'de Mühendishanenin bulunduğu yerde yeni makinelerle kurulmuş ve sorumluluğu da aynı okulda geometri dersleri veren Abdurrahman Efendi'ye verilmiştir. Burada basılan müderris Ayıntabî Ahmet Asım Efendi tarafından çevrilen "Burhan-ı Katı" adlı yapıtını Âşir Zade Hafid Efendi'nin "Mehâbü'l-miyâh" (1797), Mahmut Raif Efendi'nin "Tableau des Nouveaux Reglements de l'Empire Ottoman" (1798), "Tuhfe-i Vehbi" ve "Vankulu Lûgati"nin ilk cildinin üçüncü basımı izler. Mühendishane matbaası bu etkinliklerini sürdürürken, diğer taraftan da Üsküdar'da kurulan Darü't-Tibaa içerisinde Osmanlı'nın üçüncü matbaası oluşturulmuştur (1802). "Vankulu Lûgati"nin ikinci cildinin üçüncü basımı da burada yapılır. 1831'e kadar etkinliklerine devam eden Üsküdar Matbaası, 1831'de II. Mahmut'un emriyle Beyazıt'taki Kaptan İbrahim Paşa Hamamı'na taşınır. Ancak, aynı yıl o civardaki bir arsa satın alınarak üzerine "Takvim-i Vekayi"nin basılabilmesi için "Takvimhane-i Âmire Matbaası" kurulunca, 1832'de bu yeni matbaaya katılır³⁰.

Devlet tarafından yayınlanan "Takvim-i Vekayi" gazetesini basan matbaa, aynı zamanda kitap da basmaktadır. Hatta 1840 yılından itibaren parasını vermek suretiyle isteyenlerin burada kitaplarını bastırabilmesi de sağlanmıştır³¹. Bu matbaaların ardından 1853'te İzmir'de Vilâyet Matbaası, İstanbul'da Tercüman-ı Ahval Matbaası, 1860'ta el-Hac Ali Efendi Matbaası, 1862'de Fatih'teki kütüphanenin altında Bosnavî Muharrem Efendi'nin taş destegahı, 1863'te Valide Sultan Rüştüyesi'ndeki Âşir Efendi taş destegahı, 1861'de Tasvir-i Efkâr Gazetesi Matbaası ve 1862'de Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Mecmua-i Fünun Matbaası kurulmuş, buralarda pek çok kitap, gazete vb. basılmıştır. Bu tarihten sonra matbaaların sayısının da gittikçe artması, yeni bir yasayı gerektirdi. 1856 yılında yayınlanan Islahat Fermanı'ndan beş ay sonra çıkan ilk matbaalar nizamnamesi yetersiz kalınca, 1888'de ikinci bir yasa kabul edildi. Daha da sertleştirilmiş hükümler içeren bu yasa gazetelerle birlikte tüm basılı kaynakları sansür kapsamına aldı ve matbaa sahiplerine Maarif Nezareti'nden ruhsat alma ve basılan iki kopyayı da devlete verme zorunluluğunu getirdi³². İlk matbaadan birinci meşrutiyete (1875) kadar geçen

²⁹ İskit, a.g.e., s. 24-25; Gerçek, *Türk Matbaacılığı I ...*, s. 92-99

³⁰ İskit, a.g.e., s. 27-29

³¹ a.e., s. 30

³² a.e., s. 100

süre içerisinde basılan 2.900 kitabın künyelerinin incelendiği bir çalışmada yüz elli bir basımevi adı saptanmıştır³³.

1908 tarihinde yayınlanan *Devlet Salnamesi*'nde İstanbul'da kitap, dergi ve gazete basan doksan dokuz matbaanın bulunduğunu belirtmektedir. İstanbul Matbuat Cemiyeti'nin 1933 tarihli almanağında ise 1908'de yüz yirmi sekiz kitapçının varlığından söz edilmektedir³⁴. 1928 yılında latin harflerinin kabulü ile okuma/yazma oranının bir anda sıfırlanması genç Cumhuriyetin yöneticilerini korkutmamış, halkı eğitmek üzere oluşturulan yeni okulların da desteği ile kentli/köylü ayrımı yapılmadan bu harfler öğretilmiştir. 1934 tarihli Matbuat Almanacağı'nda listelenen matbaa sayısı tüm Türkiye genelinde 230'a ancak ulaşmaktadır. 1 Haziran 1939'da kabul edilen bir yasayla devlete ait tüm matbaalar birleştirilir ve Devlet Matbaası, Ankara'daki Maarif Vekaleti'nin (Milli Eğitim Bakanlığı) emrine bırakılır³⁵.

Her ne kadar Türkler matbaayı geç kabullenmiş ve geliştirmek için de fazla bir gayret sarfetmemişlerse de, bu konulardaki bazı gelişme ve teknikler zaman içerisinde uygulanmıştır. Bunlardan biri de taş baskıdır. Basmak için taşa yazı yazma yöntemi (litografya) 1796'da Prag'lı Alois Senefelder tarafından tesadüfen bulunmuş, 1814'ten itibaren de yaygınlaşmıştır. Türklerde ilk taş baskı Mehmet Hüsrev Paşa'nın desteği ile 1831'lerde uygulanmaya başlanmıştır. Bu teknik temel olarak taşa yağlı mürekkep kalem ile yazılan yazıların kezzaplı su dökmek suretiyle harflerin çevresini çukurlaştırarak kabartma harflerle kaplı bir yüzey elde etmek ve buna mürekkep sürerek basmaktır³⁶. Romanya'ya konsolos olarak atanan akrabası ile birlikte İstanbul'a gelen Fransız Henri Cayol, yazmanın kopyalanması sayılabilecek bu tekniğin burada uygulanmasının çok kârlı olabileceğini kavramış ve Harbiye Nezareti'nin (bugünkü İstanbul Üniversitesi Rektörlük binası) müstemilatındaki bir matbaada işe başlamıştır. İlk basılan kitap da Cayol'leri himaye eden Hüsrev Paşa'nın "*Nubbetü't-talim*" adlı yapıtıdır³⁷.

Kitapların matbaa teknikleri ile basılarak çoğaltılması ucuzlamasına da neden olduğu için yaygınlaşmalarına, böylece toplumun bir çok kesiminin bunlardan yararlanma olanağı bulmasına neden olmuştur. Bu şekilde daha önce çok sınırlı bir okuyucu kitlesine sahip olan kitaplar felsefe, hukuk, tıp ve tarih konulu olanlar başta olmak üzere her konuda insanların bilgilenmelerine aracı olmuşlardır. Özellikle yazma eser dönemi ile matbaa sonrası dönemler karşılaştı-

³³ Baysal, *Müteferrika'dan...*, s. 55

³⁴ a.e., s. 114

³⁵ a.e., s. 309

³⁶ Gerçek, Selim Nüzhet. *Türk taş basmacılığı*. İstanbul : Devlet Basımevi, 1939, s. 7-9.

³⁷ a.e., s. 13

rıldığında insanlığın toplumsal, kültürel, tarihsel, bilimsel ve dini alanlarda gelişme ve değişmelerinde matbaanın katkısı açıkça görülür. Rönesans ve Reform hareketlerinin başlaması ve hızla yayılmasına matbaanın katkısı büyüktür.

Müteferrika sayesinde matbaanın Türkler tarafından kullanımının başlamasının ardından kağıt gereksiminin artışı, dışarıdan ithal etmek yerine bir fabrikanın kurulmasını da zorunlu kılmıştır. Yine Müteferrika'nın öncülüğünde Lehistan'dan (bugünkü Polonya) getirtilen üç usta ile 1744 yılında Yalova'da üretime başlanmıştır. Birer yıllık anlaşma ile çalışmaya başlayan bu ustaların aynı zamanda Türk ustaları yetiştirme görevi de vardır. Bir çok farklı türde kağıdın üretildiği ve başarılı sonuçların alındığı bu fabrika, su azlığı, su yollarının bozulması ya da teknik eleman azlığı gibi nedenlerle zaman zaman aksattığı üretimini yaklaşık on beş yıl sonra tamamen durdurmak zorunda kalmış, Avrupa'da üretilen kağıtlar ile daha fazla rekabet edememiştir. Ancak, bu olumsuzluğa rağmen kağıt gereksiniminin artmaya devam etmesi, Beykoz (kuruluşu 1804), İzmit (kuruluşu 1843) ve Hamidiye (kuruluşu 1893) Kağıt Fabrikaları'nın açılmasına³⁸ ve bu sanayi kolunun Osmanlı topraklarına yerleşmesine engel olamamıştır.

Matbaa Osmanlı İmparatorluğu'na Neden Geç Geldi ve Gelişimi Neden Yavaş Oldu?

Batı dünyasından yaklaşık 280 yıl sonra matbaaya kavuşan İmparatorluk'ta, uzun yıllar, pek çok gerekçe ile bu buluşun gelişimi engellenmiştir. Matbaanın icadı Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselme devrine denk gelmesine ve isterse padişahın en muhteşem matbaayı kurabilecek güce sahip olmasına rağmen bu kadar uzun süre bu yenilikle ilgilenilmeyişi, ilginç bir konudur. Bu reddedişin gerekçeleri arasında şunlar sayılabilir :

- Genellikle o güne kadar yazma eserleri tekrar yazarak çoğaltan (istinsah yapan) müstensihlerin etkin bir muhalefeti olduğu söylenmektedir. İstanbul'da bulunan hattat sayısının bile 90.000 kadar olduğuna bakılırsa³⁹, saray üzerinde etkin bir baskı grubu olduğunu anlamak zor değildir. Evliya Çelebi'ye göre geçimlerini sağladıkları mesleklerinin elden gideceğine inanan bu kişiler ve

³⁸ Ersoy, Osman. **Kütüphaneciliğimizde 40 yıl**. Yay. haz. Doğan Atılgan. Ankara : Türk Kütüphaneciler Derneği, 1998, s. 361-363.

³⁹ Alpay, Meral. **Harf devriminin kütüphanelerde yansıması**. İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1976, s. 31.

matbaanın Hristiyan icadı olmasından dolayı basılı kitapların küfür sayılacağına inanan halk⁴⁰, bu icada karşı çıkmıştır.

- Özellikle Osmanlılarda dini inançların toplumsal ve siyasal yaşam üzerindeki etkileri bilinen bir gerçektir. Matbaa açısından dini kuralların yorumlanışındaki olumsuzluklar, bu girişin gecikmesindeki önemli nedenler arasında sayılabilir. Örneğin neredeyse kutsal olarak kabul edilen hattın basmaya dönüştüğü anda bu özelliğini yitireceği endişesi, Osmanlıların matbaaya karşı duydukları isteksizlik nedenleri arasındadır⁴¹. Bu durum aynı zamanda toplumun kültürel yaşamını da olumsuz etkilemiş, Türkler matbaanın nimetlerinden yeterince yararlanamamıştır.

- Osmanlıların kullanmakta olduğu Arap harflerinin diğer dillerin alfabelerindeki örneğin bir "s" harfinin karşılığında üç tane harfin bulunması, ayrıca bunların neredeyse her birinin kelimenin başında, ortasında, sonunda ve tek olarak yazılışlarının farklı olması yüzlerce farklı harf kalıbının dökül-mesini zorunlu kılmaktadır. Bunların diziminin de getirdiği uğraş eklenince, basma işinin hiç de kolay olmadığı anlaşılabilir. Harf çokluğundan kaynaklanan bu sıkıntı, matbaanın Osmanlı'ya geldikten sonra gelişiminin çok ya-vaş oluşunun gerekçelerinden birisi olarak görülebilir.

- Bazı batılı yazarların da doğulu toplumlar üzerinde yapmış oldukları incelemelerden sonra işaret ettikleri gibi, Türk, Arap ve Farslar basılı kitaplardan zevk almamakta, kötü bir yazı ile yazılmış yazma kitabı, okunması daha kolay olmasına rağmen kaliteli bir basma kitaba yeğledikleri gözlemlenmiştir⁴². Bu durum arz/talep dengesinin genellikle yazma kitap lehine olmasına neden olmuştur.

- İmparatorlukta bir matbaayı kurma ve yaşatma konusunda gerekli olan nitelikli insan gücü eksikliği olduğu bilinmektedir. Devlet desteği olmadığı için kurumlaşmış bir eğitimi olmayan matbaacılık mesleği, bir çok küçük el sanatı gibi usta-çırak ilişkisine bağlı olarak sürdürülüyordu ve bu durum zaman zaman matbaaların etkinliklerini durdurmalarına neden ola-biliyordu.

- Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle duraklama ve gerileme dönemlerinde İslam dini kurallarının uygulamasında bir takım hatalar yapılmış, toplam nüfusun yaklaşık yarısını oluşturan kadın harem duvarları arkasına hapsedilerek yalnızca devlet işlerinden değil, bilim, kültür ve sanattan da uzak tutulmuştur. İstisnalar olmakla birlikte, kadın nüfusun geneli okuma/yazma bile öğreneme-

⁴⁰ Babinger, Franz. "18.Yüzyılda İstanbul'da kitabiyat", **Müteferrika ve Osmanlı Matbaası**. Çev. ve yay. haz. Nedret Kuran-Burçoğlu, İstanbul : Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004, s. 9.

⁴¹ a.e., s. 7.

⁴² Gerçek, **Türk Matbaacılığı I ...**, s. 19.

miş, bu durumda zaten toplumun yarısı doğal olarak matbaanın ürettiklerine erişememiştir. Bunun bir sonucu olarak matbaanın ürettiklerine olan talep de yarıya inmiştir.

İlk matbaanın üretime geçişinden 1794'lere kadar geçen yaklaşık yetmiş yıllık sürede basılan kitap sayısı yirmi dördü geçememiştir. Matbaa sayısının artışı bile bu durumu fazla etkilememiş, 1839 Tanzimat Fermanı'na kadar geçen yüz on yılı aşkın sürede basılan kitap sayısı Selim Nüzhet Gerçek'e göre beş yüzlerde kalmıştır⁴³.

Matbaanın geç gelişiminin nedenlerini daha iyi anlayabilmek için geldiği dönemin özelliklerine de bakmak gerekir. Türk tarihinde Lale Devri diye adlandırılan bu dönem (1718-1730), aslında Osmanlı'nın gerileme dönemine (1699-1792) denk gelmesine rağmen yalnızca matbaanın alındığı değil, itfaiyenin kurulduğuna, İstanbul'da kumaş ve çini fabrikalarının kurulduğu, yeni kütüphanelerin açıldığı, orduda bir takım yeniliklerin yapıldığı, bahçelerine devrin simgesi olan laleler ekilen pek çok köşk ve kasrın inşa edildiği, en önemlisi de sanatın ve sanatçının desteklendiği bir dönemdir. Padişahın onayının ve sadrazamın desteğinin olmaması durumunda bu etkinliğin gelme olasılığının bulunmadığı ortadadır. Ancak, halkı gerileme döneminin olumsuzlukları ile başbaşa bırakıp yükselme döneminin padişahları gibi yaşamak, Patrona Halil isyanı olarak bilinen ayaklanma sonucunda bu devrin kapanmasına yol açmıştır.

Matbaa Neleri Etkilemiştir?

- Matbaa insanlığın toplumsal, kültürel, tarihsel, bilimsel ve dini alanlarda gelişme ve değişimlerinde etki etmiştir (*örneğin Rönesans ve Reform hareketleri, Hıristiyan misyonerliğinin yayılması vb.*). Bu etkilenme genellikle olumlu olmakla birlikte zaman zaman zararlı düşüncelerin yayılması şeklinde de olmuştur.

- Matbaanın icadından önce doğuda yer alan devletler bilimde, kültürde ve sanatta batı toplumlarına göre çok daha ileride olmalarına rağmen, matbaayı almakta geç kalmaları ve aldıktan sonra da yeterince yararlanamamaları sonucunda durum tersine dönmüş ve batının gerisinde kalmışlardır.

- Basma kitaba ilgi duymayan Türkler yeterince okuma alışkanlığı da kazanamamış, bu durum dindışı konulara ilgi duymalarına da büyük ölçüde engel olmuştur.

- Matbaa ile birlikte kağıt gereksinimi artmış, bu durum kağıt endüstrisini geliştirmiş, mürekkepten cilde kadar bir çok yan sanayinin doğuşuna ya da gelişimine neden olmuştur.

⁴³ İskit, a.g.e., s. 31

- Matbaa, kitap fiyatlarının düşmesine neden olmuştur. Örneğin "Vankulu Lûgati"nın yazma nüshası 350 kuruş iken basma nüshasının fiyatının 35 kuruş olması, aradaki farkın on kat gibi önemli bir fark olduğunu gösterir⁴⁴. Belki de basma kitap yazma kitap ile rekabete girdiği için yazma kitap fiyatını da bir miktar aşağı çekmiş olabilir.

Matbaa Nelerden Etkilenmiştir?

- Toplumların ekonomik buhran, savaş vb. nedenlerle refahının düştüğü dönemlerde matbaa da bu durumdan olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu dönemlerde maliyetlerin artışı ve kitaba olan ilginin azalması etkilenme nedenlerinin başında gelir⁴⁵. Örneğin II. Abdülhamit döneminde Matbaa-i Âmire yıllık kitap üretiminin 18.8'den 6.9'a düşmesi üzerine kapatılmıştır⁴⁶.

- Kralların/Padişahların matbaaya bakış açılarına göre gelişimi değişkenlik göstermiştir. Bir başka deyişle siyasal yaşam, matbaayı da etkilemiştir. Çoğu zaman matbaalar ancak ülkeyi yönetenlerin yönetim anlayışları doğrultusunda etkinliklerde bulunabilmişlerdir (örneğin II. Abdülhamit'in istibdad dönemi).

- Cumhuriyet döneminde öğrenilmesi çok daha kolay olan yeni harflerin kabulü okuma/yazma oranını artırdığı gibi, matbaayı da olumlu yönde etkilemiştir. Yeni harflerin kabulünü izleyen on yıl içerisinde basılan kitap sayısı 7.465'i resmi yayın olmak üzere toplamda 16.046'ya ulaşmıştır⁴⁷.

Sonuç

Kitap vb. materyalleri matbaa teknikleri ile basmak suretiyle üretime geçiş, doğulu ya da batılı ayrımı gözetmeksizin tüm toplumları her dönemde derinden etkilemiştir. Kitabın ucuzlaması ve üretim kolaylığı düşünce ürünlerinin toplum içerisinde hızla yayılmasını sağlamış, bu durum bilimsel, dinsel, kültürel ve sanatsal alanlarda etkilerini göstermiştir. Matbaa bir taraftan Rönesans düşüncesinin oluşmasına katkıda bulunurken bir taraftan da dini alanlarda Reformu desteklemiş, bazen dinlerin, bazen siyasi düşüncelerin yayılışına aracı olmuş, bazen de bu özelliklerinden dolayı sansüre uğrayarak

⁴⁴ Topdemir, a.g.e., s. 55

⁴⁵ Ahmet Rasim. "Kitapçılık İlerleyemiyor", **Gutenberg Gökadasına Gezi**. 3. bs. , haz. Enis Batur, İstanbul : Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 62-63

⁴⁶ Alpay, a.g.e., s. 32

⁴⁷ İskit, a.g.e., s. 318

denetlenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise dini kitapların basımı konusundaki yasak, 1803'lere kadar uygulanmıştır⁴⁸.

Batıda ortaya çıkışının ardından gelişimini hızla sürdüren matbaanın Osmanlı'daki etkinliği çeşitli gerekçelerle geri kalmıştır. Ancak, 15. yüz-yılın ortalarında icad edilen bu yeniliğin Osmanlı topraklarına aynı yüzyılın sonlarında Museviler tarafından getirilmiş olması ve bunu 16. yüzyılda Ermeni ve Rum azınlıkların açtığı matbaaların izlemesi, İmparatorluğun azınlıklara gösterdiği bir hoşgörü olarak değerlendirilebilir. Dinlerinde ve geleceklerini uygulamada özgür olan azınlıklar, bu konuda da Türkçe ve Arapça kitap basmamak gibi bir takım koşullara bağlansalar da özgür bırakılmışlardır. Bu hoşgörünün arkasında padişahların annelerinin ve haremdede etkinliği olan kadınların bu azınlık gruplarından ya da Avrupa ülkelerinden bir şekilde saraya gelmiş kişiler olmasının rolü olduğu düşünülebilir. Bir başka neden de kuşkusuz İslâm dininin getirdiği hoşgörünün yansımasıdır.

Cumhuriyet rejiminin bir çok alanda çağdaş dünyaya kapıları açmış olması, harflerin değiştirilmesi, toplumun genelinde sürdürülen okur/yazar oranını artırma girişimleri vb. çalışmalar kitaba olan talebi artırmış, 1928'den sonraki on yıl içerisinde basılan kitap sayısında önemli bir artış olmuştur.

Bilim ve kültür çevrelerinde matbaanın gelişindeki gecikme ve yaygınlaşmasındaki yavaşlığın etkisinin bugün de devam ettiği yolunda tartışmalar halen devam etmektedir. Eğer bu gecikmenin etkisinin halen devam ettiği yönündeki savlar doğru ise, bunun nedenini Türk toplumu kendisinde aramalıdır. Nüfusa oranla yılda basılan kitap sayısındaki düşüklük, kütüphanelerde bulunan kitap sayısının azlığı ve okuma/yazma oranının %100'e ulaşamamasının nedenleri arasında ekonomik sıkıntılar, okuma kültürü ve alışkanlığının toplumun her kesiminde aynı düzeyde olmaması vb. gibi gerekçeler ileri sürülmektedir. Ancak bu gerekçelerin hiç biri Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan ve halk eğitiminde çok önemli bir yere sahip olan halk kütüphanelerine sahip çıkılmamasına neden değildir. Bu kütüphaneler okul çocuklarının ödev yaptıkları yerler olmaktan çıkıp sokaktaki vatandaşın, ev hanımının ve emeklinin günlük gazete ve dergileri karıştırma, bazen de ilgisini çeken bir konudaki kitabı alıp evine götürme amacı ile geldikleri yerler olduğunda, bu sorunları aşmak çok daha kolay olacaktır.

⁴⁸ Baysal, *Müteferrika'dan...*, s. 79